

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РИЗИК БІДНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

І. Г. Крилова, кандидат економічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0002-2911-2474

Researcher ID: AAT-1188-2020

Т. Я. Іваненко, кандидат економічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0003-0518-2563

Researcher ID: AAS-5449-2020

Миколаївський національний аграрний університет

Досліджено сутність поняття ризику та розглянуто класифікацію соціальних ризиків домогосподарств. Проаналізовано соціально-демографічну характеристику домогосподарств України. Розглянуто основні показники, профілі, ознаки бідності та напрями економічної депривації. Визначено найбільш впливові чинники, що підвищують її ризик: багатодітність, безробіття, рівень освіти. Проаналізовано вплив наслідків COVID-19 на зростання соціальних ризиків: очікується зростання рівня бідності у всіх типах домогосподарств України (особливо підвищений ризик у домогосподарств з дітьми) та збільшення рівня безробіття.

Ключові слова: ризик, домогосподарство, бідність, економічна депривація, безробіття, населення

Постановка проблеми. Складна соціально-економічна ситуація, яка склалася на сьогоднішній день в суспільстві, несе в собі загрози та нестабільність українській сім'ї, домогосподарству. Особливо негативний вплив на підвищення соціально-економічних ризиків має ситуація, пов'язана з пандемією коронавірусної хвороби, що значно ускладнила можливості доступу працездатних членів домогосподарств до роботи, яка забезпечує стабільний дохід та безпеку. При цьому слід зауважити, що під час карантину значна частина голів домогосподарств втратили робоче місце (в деяких випадках тимчасово). Прогноз економічного та соціального розвитку України на 2020-2021 рік з урахуванням впливу наслідків COVID-19 не дає можливості зробити оптимістичні висновки [1,2]. Ймовірність поглиблення, поширення соціально-економічних ризиків домогосподарств зростає, а покращення рівня і якості життя населення не очікується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженню соціально-економічних ризиків присвячено численні праці українських вчених, зокрема: Е. Лібанової, О. Новікова, Л. Шамілевої, В. Надраги, Л. Черенко та ін. Розглянуто різноманітні аспекти даної проблеми в публікаціях зарубіжних вчених, наприклад: У. Бека, К. Дейка, М. Дугласа, Х. Сазерленд.

Е. Лібанова відзначала відмінність природи соціальних та економічних ризиків та зауважувала, що соціальні ризики є вираженням найбільш очікуваної вірогідності зміни інституційного поля на користь тих чи інших соціальних груп та підтримки цих перетворень найбільшою (найактивнішою) частиною суспільства [21]. В колективній монографії за редакцією Е. Лібанової досліджуються демографічні аспекти соціальних ризиків та основні соціальні ризики у сфері праці, також науковцями розглядаються соціальні ризики з позицій людського розвитку [13].

У дослідженнях О. Новікова соціальні ризики розглядаються з позицій соціальної безпеки. При цьому серед найвагоміших небезпечних внутрішніх соціальних загроз (які мають вплив на загрози національній безпеці) відзначає високий рівень бідності населення країни [22]. Л. Шамілева провела аналіз інтегрального показника рівня соціальних ризиків на регіональному рівні та визначила стратегічні пріоритетні напрями їх мінімізації у регіонах України за основними видами соціальних ризиків [6]. В. Надрага проводив оцінювання соціальних ризиків у трудовій сфері та досліджував соціальне страхування як головний механізм регулювання соціальних ризиків [5]. У цілому, більшість вітчизняних науковців відносить соціальні ризики саме до сфери праці, роблячи акцент на доходах людини [13].

Питання ризиків бідності, матеріального становища домогосподарств досліджено Л. Черенко: автор відзначала залежність рівня доходу домогосподарства від їх складу та відмітила найбільш вагомими фактори, що визначають основні профілі бідності [13]. У колективній монографії, присвяченій дослідженню впливу коронавірусної хвороби на бідність населення України, виокремлено основні соціально-економічні наслідки на рівень життя домогосподарств. Відповідно до прогнозу оцінки рівня бідності на 2020р., очікується зростання рівня бідності у всіх типах домогосподарств (особливо з дітьми) [9]. Отже, все вище викладене доводить, що оцінка, аналіз та моніторинг соціально-економічних ризиків домогосподарств України на сьогодні є актуальною та важливою темою дослідження.

Метою статті є дослідження сутності поняття «соціально-економічний ризик», проведення аналізу соціально-демографічної характеристики домогосподарств України на основі показників бідності та визначення найбільш впливових факторів, що підвищують рівень ризику бідності.

Виклад основного матеріалу. Ризик – це імовірність нездійснення запланованих цілей або неотримання очікуваного результату, в будь-якому випадку його можна пов'язати з мінливістю доходів та витрат. Ризику важко позбутися, але ним

можливо керувати та звести до мінімуму. Цікавим є аналіз ризику як негативного, так і позитивного явища. З негативної точки зору ризик представляється як взаємодія суспільства із загрозами, які постійно виникають в усіх сферах функціонування суспільства. Зауважимо, що ризик – невід'ємна частина життя людини, та по суті представляє собою свободу вибору для неї, баланс між стабільністю та нестійкістю. Отже, позитивний характер ризику виступає в досягненні бажаного, очікуваного результату, який можливо вважати наслідком раніше прийнятих рішень [13].

Оцінюється рівень ризику за допомогою методів математичної статистики та теорії вірогідності. Як вказує В. Надрага, дослідження ризику в соціальній площині пов'язують з невизначеністю подій, результатом яких є зниження добробуту населення. При цьому дослідник відзначає, що домогосподарства є вразливі перед ризиками, які мають різні джерела походження, а саме: природні або антропогенні [5]. Деякі дослідники вважають, що соціальний ризик як явище має прояв в усіх сферах життєдіяльності людини та включає в себе наступні ризики: у сфері зайнятості, демографічні, ризики бідності, ризик втрати здоров'я та працездатності, соціальна нестабільність, незадовільний екологічний стан [6]. Можливі соціальні ризики за факторами впливу представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Можливі соціальні ризики домогосподарств

Фактори впливу	Характеристика загрози
Економічні	Безробіття; бідність; зниження життєвого рівня до межі, нижчої за мінімальну
Фізіологічні	Низький потенціал самозабезпечення: вік (дитинство, старість); стать; стан здоров'я; материнство; втрата працездатності; смерть
Особистість людини	Соціально-психологічні характеристики індивіда: поведінка, спосіб життя
Демографічні	Багатодітність; неповна сім'я; втрата годувальника
Виробничо-професійні	Особливості трудової діяльності; умови та характер праці

Джерело: визначено за результатами опрацювання аналізу літературних джерел [5,6]

Відповідно до ратифікованої конвенції МОП №102 «Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення» та Європейського кодексу соціального забезпечення, соціальні ризики (які враховують для надання грошової допомоги, соціальних виплат) можливо класифікувати за такими основними параметрами (а саме обставинам, за яких надається допомога): хвороба, безробіття, старість, виробничі травми: трудове каліцтво, професійні захворювання, непрацездатність, повна втрата спроможності отримувати заробіток, смерть годувальника; вагітність та пологи; інвалідність [7, 8].

Криза в економіці має суттєві наслідки для всіх сфер життєдіяльності суспільства, а в соціальному

аспекті несе загрозу безробіття, зниження доходів сім'ї, обмеження можливостей для поліпшення рівня і якості життя, погіршення соціального статусу людини. Отже, всі ці небезпеки характеризують поняття соціального ризику.

Домогосподарство є багатогранним унікальним соціально-економічним утворенням та пов'язано з усіма сферами життя суспільства та, без сумніву, є його основою. Дослідження у цій сфері існують в багатьох науках: економічній теорії, соціології, демографії, статистиці, психології тощо.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення», під терміном «домогосподарство» розуміють сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому

приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи [3]. Дане визначення використовується і в методологічних положеннях з організації державного статистичного спостереження «Обстеження умов життя домогосподарств». Зауважимо, що в сучасних умовах поняття «сім'я» та «домогосподарства» дуже близькі, адже всі процеси демографічного,

соціально-економічного характеру відбуваються у межах сім'ї. Частка домогосподарств, у складі яких є особи, не пов'язані родинними стосунками, становить 0,24% від загальної кількості домогосподарств [3,12].

Дані таблиці 2 свідчать, що в середньому розмір українського домогосподарства фактично незмінний та становить 2,58 осіб. Наприклад, у країнах ЄС у 2018р. цей показник склав у середньому – 2,3 особи, тоді як в Україні на той момент 2,6 осіб. При цьому більшість домогосподарств мають у своєму складі дві особи (33% від загальної кількості в середньому за період 2017-2020 рр.) та три особи.

Таблиця 2

Соціально-демографічна характеристика домогосподарств України

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,58	2,58	2,58	2,58
Кількість домогосподарств, тисяч	14985,6	14934,9	14881,7	14784,3
Розподіл домогосподарств за кількістю осіб у їх складі,%:				
одна особа	19,9	19,7	19,8	18,7
дві особи	32,0	32,8	34,2	35,3
три особи	27,3	26,5	24,7	26,2
чотири особи і більше	20,8	21,0	21,3	19,8
Частка домогосподарств із дітьми до 18р., %	38,2	37,8	37,9	37,7
Частка домогосподарств без дітей,%	61,8	62,2	62,1	62,3
Розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю дітей у їх складі,%:				
одна дитина	75,9	75,5	74,8	79,4
дві дитини	21,2	20,9	22,5	18,1
три дитини і більше	2,9	3,6	2,7	2,5
Розподіл домогосподарств за наявністю працюючих осіб у їх складі,%:				
є працюючі особи	71,6	71,8	66,2	66,6
немає працюючих осіб	28,4	28,2	33,8	33,4
Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства, разів	2,21	2,19	2,42	2,38

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [4,17]

Зауважимо, що спостерігається щорічне зменшення кількості домогосподарств України, наприклад, у 2020 р. в порівнянні з 2017р. їхня чисельність стала меншою на 201,3 тис. Відмітимо, що значна частина домогосподарств існує без дітей, а за період 2017-2020 рр. приблизно 76% домогосподарств мають у складі лише 1 дитину. В 2020 році серед 14784,3 тис. домогосподарств 67% мали працюючих осіб, при цьому 48% домогосподарств у своєму складі мають одну працюючу особу та 43% – двох працюючих, середня кількість працюючих у розрахунку на одне домогосподарство складає 1,1 особи, а коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства – 2,38 рази. Необхідно відмітити тенденцію щодо

скорочення питомої ваги домогосподарств, у складі яких є працюючі особи (на 5,0 в.п. за період 2017-2020 рр.) та зростання коефіцієнта економічного навантаження. Отже, узагальнюючи, відмітимо, що в цілому демографічні характеристики такі: українське домогосподарство не багатодітне, у своєму складі мають 3 особи, що можливо розуміти як сім'ю, в якій батьки утримують одну дитину.

Зауважимо, що така соціальна загроза у вигляді бідності може значно зростати під впливом демографічних чинників, наприклад з народженням другої або третьої дитини. При цьому демографічний чинник має більший вплив, ніж економічний (ризик втрати роботи). У нашому дослідженні акцентуємо увагу саме на

соціально-економічних ризиках домогосподарств, з цих позицій важливим та актуальним є аналіз ризику бідності. Під терміном «ризик бідності» можна розуміти вірогідність втрачання можливостей жити за сучасними стандартами як

окремою особистістю, так і суспільством у цілому [10]. У таблиці 3 представлено основні показники, які використовують відповідно до затвердженої в Україні Методики комплексної оцінки бідності.

Таблиця 3

Основні показники бідності

Показники	Характеристика
Глибина бідності	визначає, наскільки середні доходи (витрати) бідного населення є нижчими від межі бідності
Депривація	вимушене позбавлення особи внаслідок нестачі коштів можливості задовольняти свої базові потреби через відсутність доступу до основних матеріальних благ і соціальних ресурсів
Монетарна бідність	нестача коштів для підтримання способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період
Межа монетарної бідності	рівень доходу (витрат), нижче від якого є неможливим задоволення особою основних потреб, вартісне значення межі є основою для віднесення особи до категорії бідних
Межа немонетарної бідності	наявність у особи певної (немонетарної) ознаки належності до категорії бідних
Немонетарна бідність	позбавлення або обмеженість доступу до матеріальних благ та послуг для підтримання способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період
Рівень монетарної бідності	питома вага населення, в якого рівень споживання (доходів, витрат) на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності
Рівень немонетарної бідності	питома вага населення, яке має визначені немонетарні ознаки належності до категорії бідних
Середній дефіцит доходу бідного населення	сума коштів, яких у середньому не вистачає одній бідній особі до визначеної межі бідності
Соціальне відчуження	суспільне явище або ситуація, в якій громадяни не мають змоги користуватися соціальними правами, що гарантуються їм законодавством (права на працю, гідні умови життя, доступ до отримання соціальних послуг, медичної допомоги, освіти, послуг у сфері культури)
Сукупний дефіцит доходу бідного населення	сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності
Шкала еквівалентності	система коефіцієнтів, що надаються членам домогосподарства відповідно до їх демографічних характеристик, які відображають зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміні його складу

Джерело: визначено за результатами опрацювання аналізу літературного джерела [11]

Під поняттям «бідність» розуміють соціально-економічну ситуацію, коли людина не може підтримувати той спосіб життя, який притаманний конкретному суспільству в певний період часу. Бідними можна вважати осіб, у яких ресурси та доходи настільки обмежені, що це не дає їм вести мінімально прийнятний спосіб життя в тому суспільстві, членами якого вони є. Через свою бідність вони відчувають позбавлення, які проявляються у безробітті, низькому доході, поганих умовах проживання, недостатньому рівні медичного обслуговування та перешкоди для освіти, культури, спорту та відпочинку [18].

Важливою характеристикою бідності є її «профілі» – виокремлення груп населення, що характеризуються підвищеним ризиком та становлять більшість бідного населення. В цілому аналіз основних профілів бідності соціально-демографічних та соціально-економічних груп населення та типів домогосподарств здійснюється з

використанням відносного критерію бідності за витратами та абсолютного за доходами нижче фактично прожиткового мінімуму [11].

При визначенні типів домогосподарств (для розрахунку показників бідності) враховується: кількість дорослих, їх вік; наявність дітей, їх кількість (вік); присутність безробітного. Наприклад, у наукових дослідженнях, присвячених демографічним чинникам бідності (колективна монографія Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України), визначалися такі профілі бідності населення: розмір домогосподарства (великі, особливо з дітьми), наявність дітей (трьох та більше), наявність одного з батьків, статус на ринку праці (характер зайнятості), стать голови домогосподарства (жіноча), освітній рівень (низький), регіон проживання, тип поселення (сільська місцевість), не грошові аспекти прояву бідності (поганий доступ до соціальних послуг,

гірші умови проживання, нерозвиненість інфраструктури) [10].

При оцінці ризику бідності серед різних типів домогосподарств у цілому визначають такі типи ризиків: прості (передбачається використання одного ізольованого фактора), часткові (для певної групи або типу домогосподарства передбачається порівняння їх ризиків з «антигрупою», отже враховуються чинники і характеристики, що притаманні лише певній групі), комбіновані (врахування декілька чинників бідності: регіон проживання, рівень освіти, стать, соціально-економічний статус і т. ін.) [10].

Відповідно до наукових міжнародних досліджень стосовно ризиків бідності в країнах ЄС і в Україні найбільш впливовими чинниками на

зростання ризику бідності домогосподарств виокремлено такі: 1) чим більш багатодітна сім'я, тим більше вірогідність бідності; 2) чим нижче рівень освіти, тим вище рівень ризику бідності та безробіття; 3) якщо голова домогосподарства є безробітним, то цілком логічно припустити, що ризик бідності в ньому буде значно вищим, ніж у домогосподарства, де головою є працююча особа.

Дані таблиці 4 свідчать, що основне джерело доходу домогосподарств України – оплата праці, при цьому питома вага таких господарств у 2019 р. порівняно з 2017 р. зросла на 4,3 в.п. Також суттєвим джерелом залишаються «трансферти та доходи від власності», але за період дослідження його питома вага знизилася на 5,6 в.п.

Таблиця 4

Розподіл домогосподарств залежно від основного джерела доходу домогосподарства, %

Джерело доходу	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. в порівнянні з 2017р., в.п.
Оплата праці	52,3	53,9	56,6	+4,3
Дохід від підприємницької діяльності	0,5	0,7	0,9	+0,4
Дохід від самостійної трудової діяльності	6,7	7,1	7,6	+0,9
Трансферти, доходи від власності та інші доходи	40,5	38,3	34,9	-5,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [15,16]

Соціальні ризики, які формуються під тиском економічних факторів (бідність та втрата роботи), на сьогодні підвищилися в декілька разів внаслідок подій 2020 року – COVID-19 та карантинних заходів. Відповідно до досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень імені Птухи Національної академії наук України очікується зростання рівня бідності до 45%, що на 6,5 в.п. більше, ніж у 2019 р. (якщо карантинні заходи будуть частково закінчені в червні) [9].

Необхідно відзначити, що найбільш вразливими до ризику бідності є саме домогосподарства з дітьми, яких у 2020 р. в Україні було 38% серед 14784,3 тис. Згідно з прогнозними даними, очікується зростання рівня бідності домогосподарств з дітьми до 53%, що на 19,6% більше, ніж у 2019р. [9, с.13]. У таблиці 5 представлено прогноз рівня бідності на 2020р. за основними типами домогосподарств.

Таблиця 5

Прогноз рівня бідності (за фактичним прожитковим мінімумом) на 2020р. за основними типами домогосподарств, %

Тип домогосподарства	Рівень бідності	
	2018 р.	2020 р.
Двоє дорослих із двома дітьми	58,4	63,4
Троє або більше дорослих з дітьми	56,1	60,6
Один дорослий з дітьми	47,0	50,4
З дітьми, де є один безробітний	66,2	70,6
Домогосподарства з дітьми	49,9	53,1
Двоє дорослих, з них хоча б один віком 65р. і старші	46,7	48,3
Двоє дорослих з однією дитиною	37,7	38,9
Без дітей, де є принаймні один безробітний	53,7	55,1
З трьома та більше дітьми	70,7	72,3
Домогосподарства без дітей	35,4	35,6
Україна	43,2	45,0

Джерело: визначено за результатами опрацювання аналізу літературного джерела [9]

Дані таблиці 5 свідчать про зростання рівня бідності у всіх типах домогосподарств України. Найбільш загрозлива ситуація та підвищений ризик бідності у домогосподарствах з дітьми (особливо багатодітних та в тих, де є декілька поколінь сім'ї). Значно постраждають і неповні

сім'ї (один дорослий з дітьми), де рівень бідності зростає за прогнозом до 50,4%.

Важливим при дослідженні ризику бідності домогосподарств є самооцінка ознак бідності та депривації (позбавлення) їх споживчих можливостей за основними напрямками економічної деривації (табл.6).

Таблиця 6

Оцінка домогосподарств України ознак бідності та позбавлень (депривацій), у % загальної кількості домогосподарств

Ознаки бідності та позбавлення	Домогосподарства			
	які вважали ознаками бідності		які потерпали від позбавлення	
	2017р.	2019р.	2017р.	2019р.
Харчування – недостатність коштів для:				
- того, щоб не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування	99,6	99,2	10,4	6,8
- споживання страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом через день)	96,9	96,6	26,6	19,4
Непродовольчі товари – недостатність коштів для:				
- оновлення верхнього одягу та взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років	98,6	98,1	27,5	24,9
- придбання нового одягу та взуття для дітей	99,0	98,7	8,7	6,4
- зміни меблів у випадку їх зношення або пошкодження	-	95,5	-	40,7
Відсутність у зв'язку з недостатністю коштів:				
- кольорового телевізора	97,3	94,4	2,0	3,4
- холодильника	99,3	98,4	2,6	3,0
- телефону (у т.ч. мобільного)	94,7	94,7	2,5	2,0
- комп'ютера	83,3	83,9	14,3	12,4
- пральної машини	96,3	96,0	10,0	8,6
- автомобіля	69,3	68,2	26,6	24,6
Житлові умови домогосподарства – відсутність у зв'язку з недостатністю коштів:				
- житла у нормальному стані (протікає дах, вологі стіни і т. ін..)	99,6	99,3	10,3	8,8
- водогону у житлі	96,2	96,3	16,5	14,0
- ванної або душової кімнати в середині житла	95,4	95,4	19,1	17,1
- туалету зі зливом в середині житла	94,2	94,6	21,7	19,7
Недостатність коштів для:				
- своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання	99,0	98,2	26,5	20,5
- підтримання достатньо теплої температури в своєму житлі протягом опалювального сезону	99,0	98,5	26,6	22,9
- в повному обсязі сплати орендних, іпотечних платежів, платежів за споживчі кредити	92,9	91,4	6,7	4,1
Охорона здоров'я – недостатність коштів для:				
- послуг лікаря (окрім стоматолога) у медичному закладі, аналізів, обстежень, процедур	99,3	99,1	29,2	25,1
- лікарських засобів, призначених лікарем	99,5	99,5	31,7	26,6
- лікування в стаціонарі	99,2	99,2	30,0	26,4
Фінансові можливості домогосподарств щодо задоволення неочікуваних необхідних витрат				
- відсутність можливості дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів	95,9	95,5	62,1	53,6
Відпочинок та дозвілля – недостатність коштів для:				
проведення щороку одного тижня відпустки далеко від дому	91,9	90,1	50,4	41,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [12]

Як свідчать дані, представлені в таблиці 6, за всіма напрямками економічної депривації від 90 до 99% домогосподарств вважають всі представлені ознаки – ознаками бідності. Найбільше потерпали у

2019 р. від позбавлення таких благ, як: «відсутність можливості дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів» (53,6%), «недостатність коштів для проведення щороку

одного тижня відпустки далеко від дому» (41,1%), у сфері охорони здоров'я (по всім напрямкам в середньому 26%). Відмітимо, що питома вага домогосподарств, які потерпали від позбавлень у 2019 р. порівняно з 2017 р., зменшується в цілому по всім ознакам. Зауважимо, що зменшення рівня абсолютної бідності розпочалося у 2017 р., у 2018 р. зафіксовано зниження рівня відносної бідності, у 2019 р. тенденція щодо зменшення масштабів бідності в країні зберігалася та передбачалося, що у 2020 р. (відповідно до оптимістичного прогнозу, побудованому у грудні 2019 р. на мікроданих обстеження життя домогосподарств) рівень абсолютної бідності знизиться [9]. Але, соціально-економічна ситуація, яка склалася в українському суспільстві у 2020 р., свідчить про те, що імовірність бідності та падіння рівня доходу в домогосподарствах населення зростає. Дані вибіркового опитування домогосподарств свідчать, що у 2017 р. 70,7% домогосподарств за самооцінкою матеріального добробуту відносять себе до бідних, а у 2018 р. – 71,8% [16]. Соціологічне дослідження (березень 2020 р.) свідчить, що 60% опитаних мають фінансові втрати внаслідок зменшення регулярного доходу – 38%; повної втрати доходу – 16% та втрати роботи – 14% [9].

Важливим є аналіз зміни структури споживання населення внаслідок зменшення рівня доходу, оскільки при витратно-структурному критерії вимірювання бідності визначається частка витрат на харчування в структурі загальних витрат. При цьому, якщо частка витрат на харчування становить 60% сукупних витрат, домогосподарство вважається бідним. Відповідно до прогнозних розрахунків, рівень бідності за ознакою частки витрат на харчування буде зростати [9].

Цікавими є наукові дослідження, присвячені суб'єктивному благополуччю, щастю та якості життя. В цьому контексті зайнятість населення є фундаментальною величиною для оцінки благополуччя людини. Встановлено, що безробіття знижує благополуччя більше, ніж будь-який фактор, навіть у порівнянні з депресивними подіями життєвого циклу людини [20]. Важлива соціально-

економічна проблема, яка загрожує домогосподарствам – безробіття. Втрата матеріального добробуту безробітного та його сім'ї, зростання довготривалої бідності – все це призведе до погіршення здоров'я людини як у фізичному, так і в психологічному, емоціональному аспекті (це депресивні стани, зниження самооцінки, розлади психіки).

На жаль, зайнятість ще не гарантує на сьогодні захист від бідності. Безробіття, особливо довготривале, є причиною бідності домогосподарства. Відповідно до прогнозів Національного банку України, рівень безробіття (МОП) у 2020 р. очікується на рівні 10% (у 2019 р. було 8,2%), на 2021 р. – 9%. За період дії карантину (з 12 березня по 30 червня 2020 року) статус безробітного отримали 324 тис. осіб, що на 76% більше, ніж за аналогічний період минулого року, станом на 1 липня 2020 р. кількість зареєстрованих безробітних становила 518 тис. осіб, що на 80% більше, ніж у 2019 р. на той же період. Ці дані в цілому свідчать про ефективність діяльності служби зайнятості, але треба розуміти, що значна кількість безробітних не звертається за допомогою у працевлаштуванні. За прогнозними оцінками, у 2020 р. очікується чисельність неофіційних безробітних на рівні 3,0 млн осіб. На 1.07.2020 р. на одне вільне робоче місце претендували 9 безробітних, тоді як в минулому році навантаження на одну вакансію становило приблизно 3 особи. Знаходилися у відпустках без збереження заробітної плати у I кварталі 2020 року (за даними Державної служби статистики України) 96 тис. осіб (1,3% від загальної кількості середньооблікової чисельності штатних працівників), що на 65,4 тис. осіб більше, ніж у I кварталі 2019 р. Переведені з економічних причин на неповний робочий день (тиждень) у I кварталі 2020 року 157,9 тис. осіб, тоді як за той же період 2019 р. їх було на 27,3 тис. осіб менше [4,14]. Як показують дані таблиці 7, кількість зареєстрованих безробітних при порівнянні 2020 р. з 2019 р. за квітень-червень зростала, що свідчить про підвищену загрозу бідності внаслідок втрати роботи.

Таблиця 7

Кількість зареєстрованих безробітних в Україні, тис. осіб

Період	2019 р.	2020 р.	2020 р. у порівнянні з 2019 р.
Січень	67,6	77,5	+9,9
Лютий	51,1	55,5	+4,0
Березень	45,3	37,3	-8,0
Квітень	51,5	149,2	+97,7
Травень	58,5	97,1	+38,6
Червень	43,3	74,7	+31,4

Джерело: складено за даними Державного центру зайнятості [14]

Висновки. Загроза безробіття, зниження доходів сім'ї, обмеження можливостей для поліпшення рівня і якості життя, погіршення соціального статусу людини характеризують поняття соціально-економічного ризику домогосподарства. Аналіз соціально-демографічної характеристики домогосподарств України за період 2017-2020 рр. свідчить про їхню небагатодітність (за досліджуваний період приблизно 76% домогосподарств мають лише 1 дитину), у своєму складі в середньому мають 3 особи, спостерігається тенденція щодо скорочення питомої ваги домогосподарств, у складі яких є працюючі особи та зростання коефіцієнту економічного навантаження, зафіксовано щорічне зменшення кількості домогосподарств в країні.

Встановлено, що складна соціально-економічна ситуація, яка склалася в українському суспільстві, особливо враховуючи вплив наслідків, що спричинені COVID-19, суттєво підвищує соціально-економічні ризики домогосподарств: значно зростає імовірність довготривалої бідності. Соціальні ризики, які формуються під тиском економічних факторів (бідність та втрата роботи), на сьогоднішній день підвищилися в декілька разів: очікується зростання рівня бідності до 45%, що на 6,5 в.п. більше, ніж у 2019 р.

Визначено, що на ризик бідності суттєво впливають демографічні чинники, а саме: він зростає із появою в складі домогосподарства дитини; найвищі ризики спостерігаються у багатодітних сім'ях; у будь-якому випадку більш за все постраждають домогосподарства із значною кількістю утриманців та ті, де лише одна працююча особа. Таким чином, виявлено, що соціальна загроза у вигляді бідності може значно зростати під впливом демографічних чинників, які мають більший вплив, ніж економічні (ризик втрати роботи). Необхідно відзначити, що найбільш вразливі до ризику бідності саме домогосподарства з дітьми, в яких очікується зростання рівня бідності до 53%, що на 19,6% більше, ніж у 2019 р.

Отже, основні соціально-економічні наслідки, які несуть в собі загрози домогосподарствам України такі: 1) втрата основного джерела доходу (скорочення доходів); 2) зниження споживчих можливостей – доступу до купівлі продуктів харчування та необхідних товарів; 3) ризик зупинитися в стані довготривалого безробіття; 4) погіршення здоров'я; 5) зниження можливостей доступу до якісних послуг, як то: медичні, освітні, інформаційні тощо; 6) підвищення соціальної напруги в суспільстві, криміналізація соціального середовища; 7) втрата відчуття особистої безпеки.

Список використаних джерел:

1. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
2. Кулицький С. Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, та пошук шляхів їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2020. № 9. С. 47-53. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2020/ukr9.pdf>.
3. Термін «Домогосподарство». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/7623>.
4. Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Надрага В. І. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як механізм компенсації соціальних ризиків. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1 (21). С. 145-15.
6. Шамілева Л. Л. Визначення та інтегральна оцінка соціальних ризиків у регіонах України. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1. С. 166–176.
7. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення: Закон України від 16.03.2016 № 1024-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#text.
8. Європейський кодекс соціального забезпечення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#text.
9. Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України / Л. М. Черенько та ін. ; Нац. акад. наук. України ; Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ, 2020. URL: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf.
10. Демографічні чинники бідності : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/Monografia_Reut.pdf.
11. Методика комплексної оцінки бідності: Наказ від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text>.
12. Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2019 року). *Статистичний збірник / Державна служба статистики України*. Київ, 2020. С. 135.
13. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України; Держкомстат України, 2010. 496 с. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/Lud_rozvitok_2010.pdf.
14. Державний центр зайнятості : офіційний веб-сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/>.
15. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). *Статистичний збірник: Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017_pdf.pdf.

16. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2019 року). *Статистичний збірник* : Державна служба статистики України.
URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_sdurd2018.pdf.
17. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). *Статистичний збірник* : Державна служба статистики України.
URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_cdhd_20.pdf.
18. Измерение бедности и социальной интеграции в ЕС: достижения и дальнейшие улучшения / подготовлен Евростатом.
URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2013/WP25_Eurostat_D_Rus_Final.pdf.
19. Rakauskienė O. G., Volodzkienė L. The Inequality of Material Living Conditions in EU Countries. *Economics and Sociology*. 2017. Vol. 10, No. 1. pp. 265-278. DOI: 10.14254/2071-789X.2017/10-1/19.
20. Cannas M., Sergi B. S., Sironi E., Mentel U. Job satisfaction and subjective well-being in Europe. *Economics and Sociology*. 2019. 12(4). 183-196. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-4/11.
21. Сталый людський розвиток: забезпечення справедливості : національна доповідь / кер. авт. колективу Е. М. Лібанова ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Умань: Візаві, 2012. 412 с.
URL: http://nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/Staluy_ludskuy_rozvutok.pdf.
22. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О. Ф. Новікова та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України; Інститут економіки промисловості. Київ-Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с. URL: http://www.lvivacademy.com/download_2018/stan.pdf.

И. Г. Крылова, Т. Я. Иваненко. Социально-экономический риск бедности домохозяйств Украины

Исследована сущность понятия риска и рассмотрена классификация социальных рисков домохозяйств. Проанализирована социально-демографическая характеристика домохозяйств Украины. Рассмотрены основные показатели, профили, признаки бедности и направления экономической депривации. Определены наиболее существенные факторы, повышающие ее риск: многодетность, безработица, уровень образования. Проанализировано влияние последствий COVID-19 на рост социальных рисков: ожидается рост уровня бедности во всех типах домохозяйств Украины (особенно повышенный риск у домохозяйств с детьми) и увеличение уровня безработицы.

Ключевые слова: *риск, домохозяйство, бедность, экономическая депривация, безработица, население.*

I. Krylova, T. Ivanenko. Social and economic risk of household poverty in Ukraine

The essence of the concept of risk and the classification of social risks of households are investigated. The socio-demographic characteristics of Ukrainian households are analyzed. The main indicators, profiles, signs of poverty and directions of economic deprivation are analyzed. The most influential factors that increase risk are identified. They include large families, unemployment, level of education. The impact of COVID-19 on the growth of social risks is analyzed. The poverty is expected to increase in all types of Ukrainian households (especially in households with children) and increase in unemployment.

Keywords: *risk, household, poverty, economic deprivation, unemployment, population.*